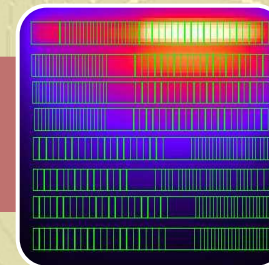
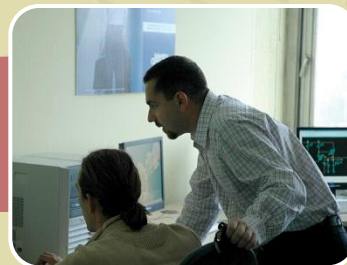
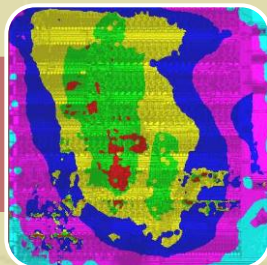
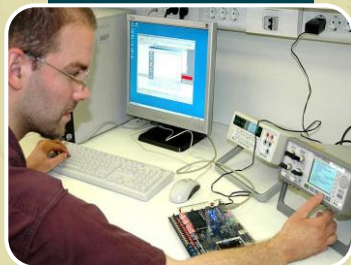

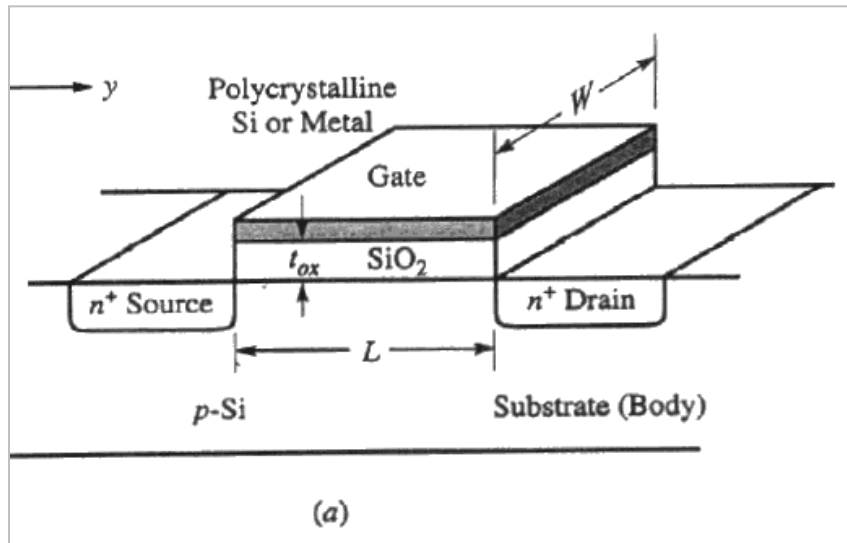
Budapesti Műszaki és
Gazdaságtudományi
Egyetem

Elektronikus Eszközök Tanszéke

A modern CMOS

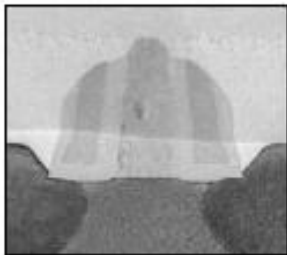

A MOS tranzisztor

► Ezt tanultuk...

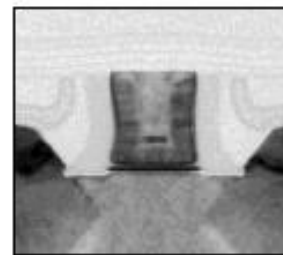
90 nm
2003

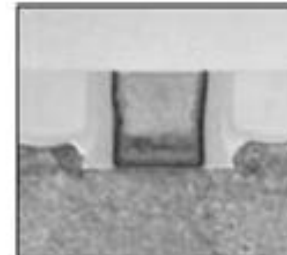
65 nm
2005

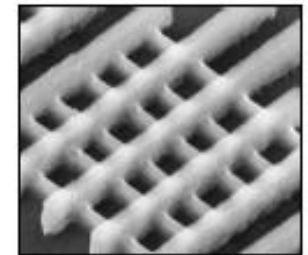
45 nm
2007

32 nm
2009

22 nm
2011

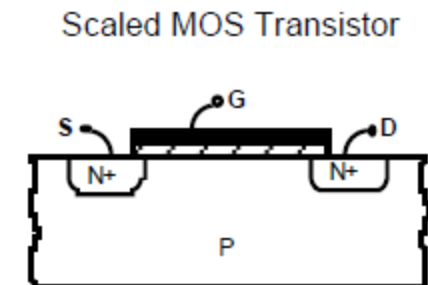
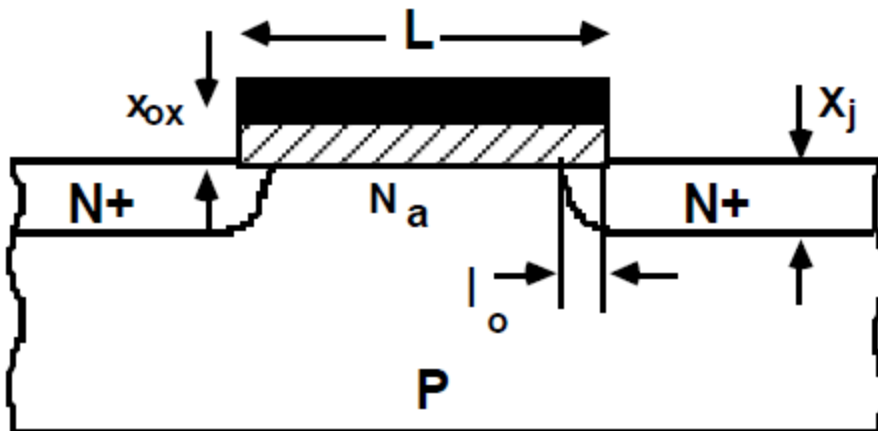
► Ez pedig a valóság...,
2013 14nm.

A MOS tranzisztor skálázása

► ugyanazt, „kicsiben”

- Mert így több logika fér el ugyanakkora helyen
- A tranzisztorok gyorsabbak lesznek, mivel a csatorna hossza rövidebb, így az órajel nagyobb lesz.
- Növelni kell a meredekséget, azaz a feszültségváltozásra bekövetkező áramváltozás nagyságát.

$$g_m = \frac{dI_d}{dV_{GS}} = \frac{W}{L} \frac{\mu_{eff}\epsilon}{t_{ox}} (V_{GS} - V_T)$$

Az állandó térerősséget megtartó skálázás

► Dennard, 1974

- Minden geometriai méretet K -ad részére kell csökkenteni.
- Az alapszelet adalékolását K -szorosra kell növelni.
- A tápfeszültséget K -ad részére kell csökkenteni.

► Ebben az esetben

- Az órajel K -szorosára növelhető, hiszen a meredekség nem változik, de a kapacitások csökkennek.
- Egy kapu által disszipált teljesítmény K^2 arányban csökken
- De felületegységként nem csökken a fogyasztás!

<u>Device/Circuit Parameter</u>		<u>Constant Field Scaling Factor</u>
Dimension :	$x_{ox}, L, W, X_j,$	$1/K$
Substrate doping :	N_a	K
Supply voltage :	V	$1/K$
Supply current :	I	$1/K$
Gate Capacitance :	$W L/x_{ox}$	$1/K$
Gate delay :	$C V / I$	$1/K$
Power dissipation :	$C V^2 / \text{delay}$	$1/K^2$

A valóság egy picit máshogy alakult

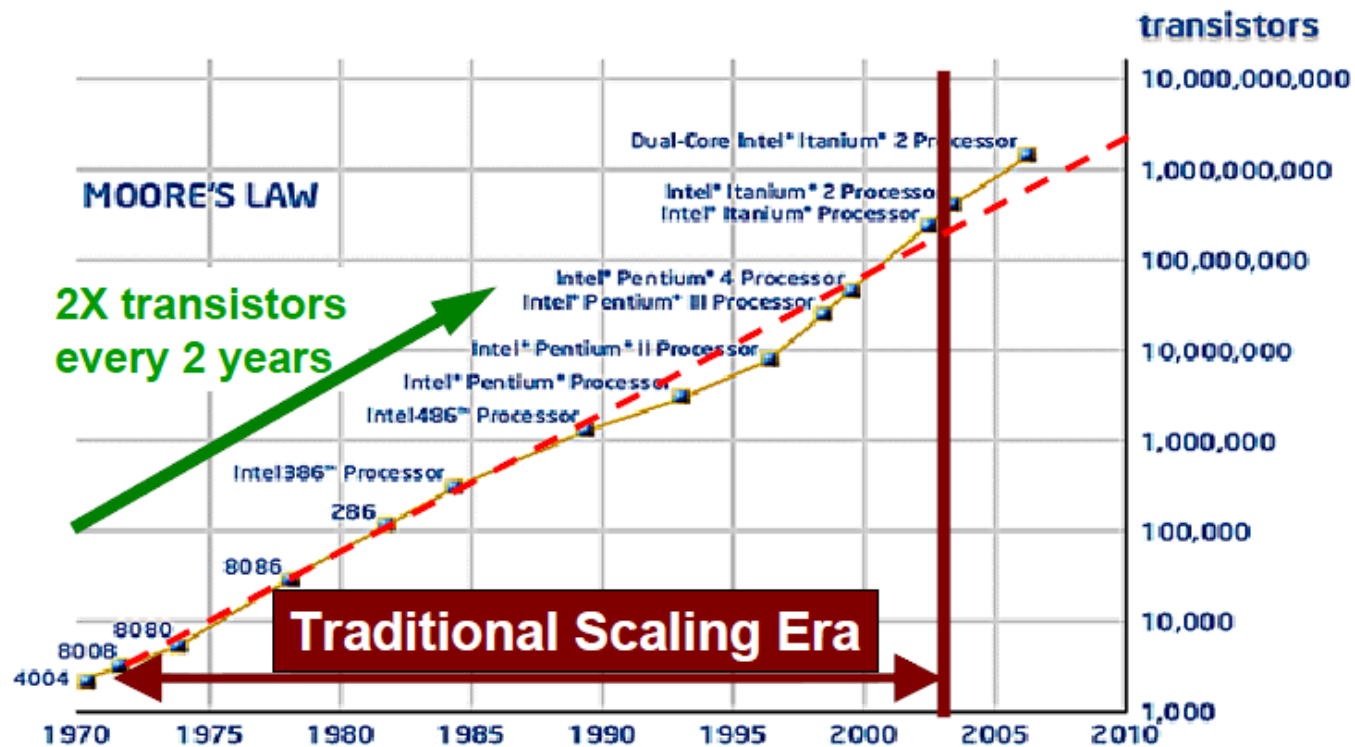
- ▶ A tápfeszültséget egy bizonyos határon túl nem lehet csökkenteni.
- ▶ Így a fogyasztás elkezdett növekedni.
  - Egy processzor esetén kb. 130W TDP a határ, ami a gyakorlatban konvencionális eszközökkel (hűtőborda + ventilátor) kezelhető.
- ▶ 100nm tájékán előtérbe kerültek olyan fizikai jelenségek, amelyek addig elhanyagolhatóak voltak...
  - Küszöb alatti áram
  - Tunneláram
- ▶ Elfogyott a gate-oxid! Az atomokat már nem lehet darabolni...

<u>PARAMETER</u>	<u>1970</u>	<u>1980</u>	<u>1990</u>	<u>2000</u>	<u>2006</u>
Channel length (μm)	10	4	1	0.18	0.1
Gate oxide (nm)	120	50	15	4	1.5
Junction depth (μm)	>1	0.8	0.3	0.08	0.02-0.03
Power supply voltage	12	5	3.3 - 5	1.5-1.8	0.6-0.9

A geometriai skálázás véget ért... kb. 2003-ban

40+ Years of Moore's Law at INTEL: From Few to Billions of Transistors

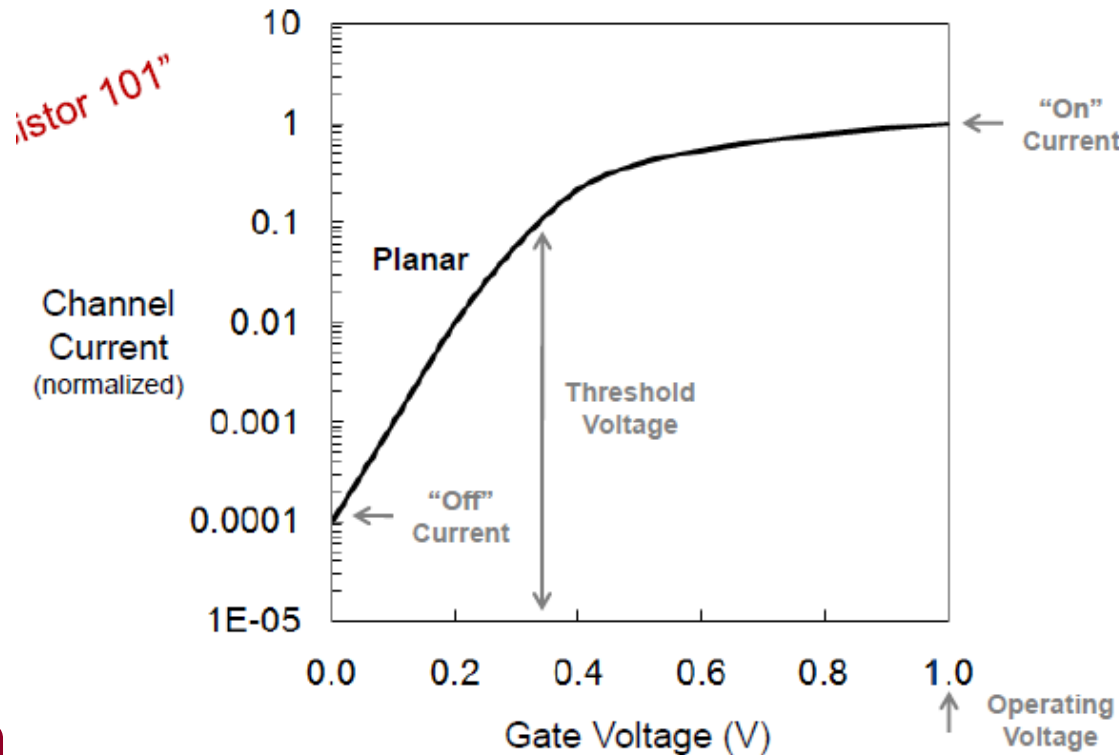

END OF TRADITIONAL SCALING ERA ~ 2003
Lasted ~40 YEARS

Küszöb alatti áram

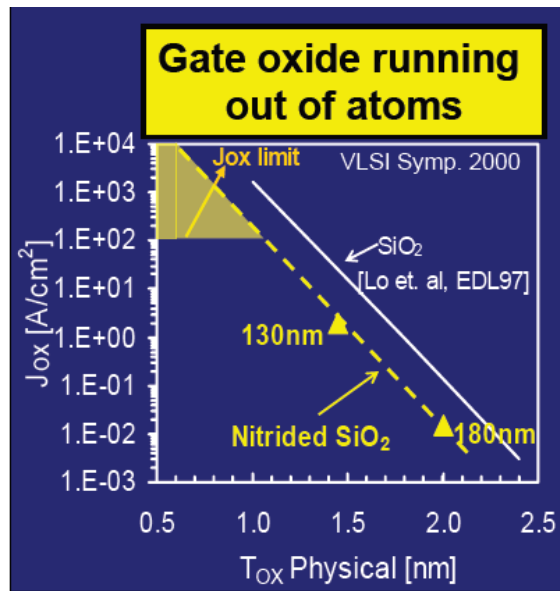
- ▶ A küszöbfeszültség alatt az áram közel exponenciálisan csökken.
- ▶ $I_D \sim e^{(U_{GS}-V_T)/nU_T}$
- ▶ Amíg a küszöbfeszültség 1V, a 26mV-os termikus feszültség igen kis áramot eredményez 0V-os vezérlésnél...
- ▶ De 200mV-hoz képest a 26mV már nem annyira elhanyagolható...

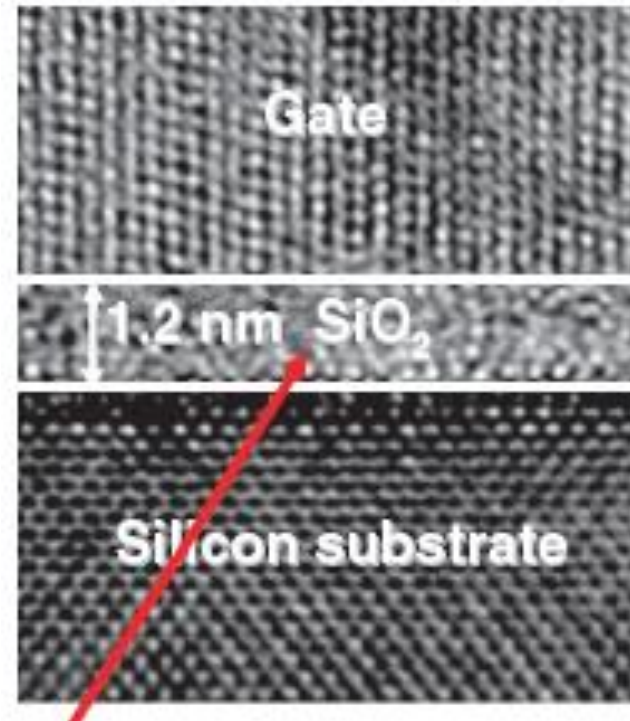
Tunneláram, a gate oxidon keresztül...

- ▶ Ha az oxid szélessége 1nm környéki (ez a gyakorlatban 5 (öt!) atomsor, az elektronok „átalagutaznak” az oxid potenciálgátján.
  - Kvantummechanikai effektus...
  - Az áthaladás valószínűsége exponenciális csökken a potenciálgát szélességével. Így a „normál” szélességű tranzisztoroknál ez mérhetetlenül kicsi volt.

- **Gate Oxide Leakage direct tunneling limited**

T. Ghani et. al. V

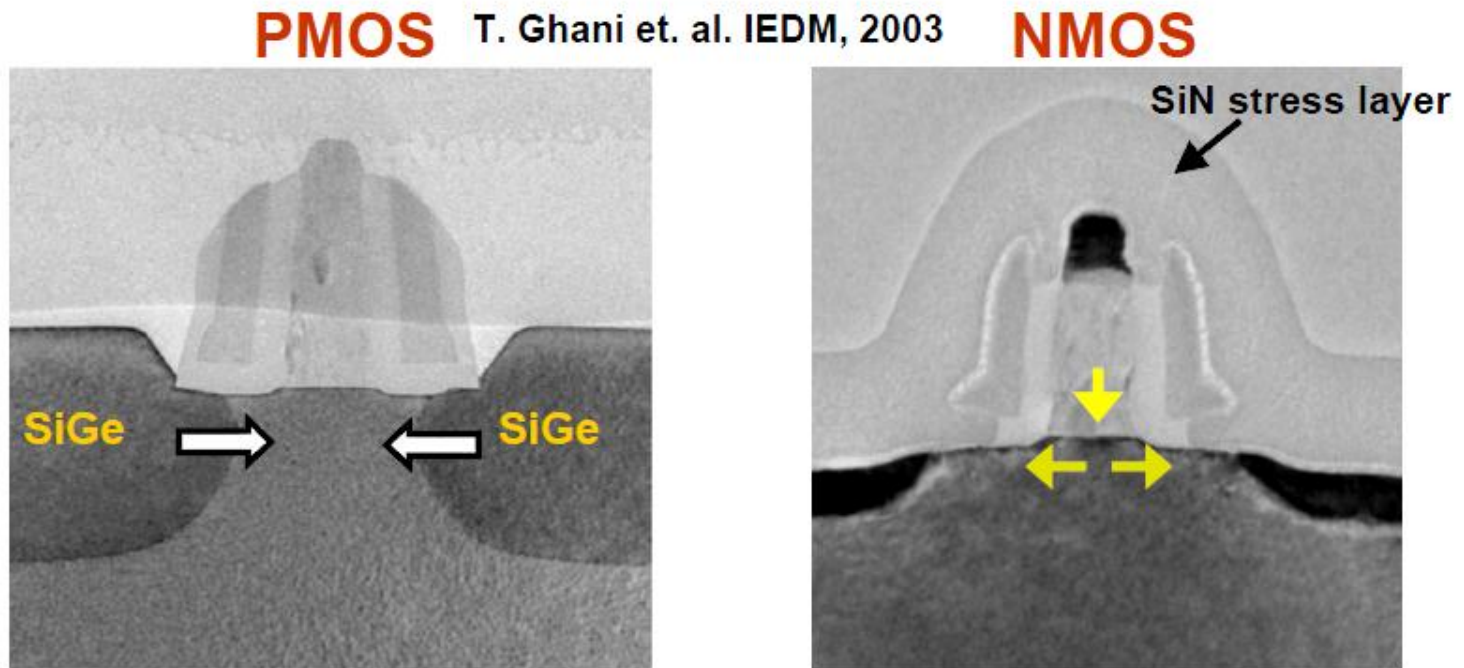

Új utak keresése

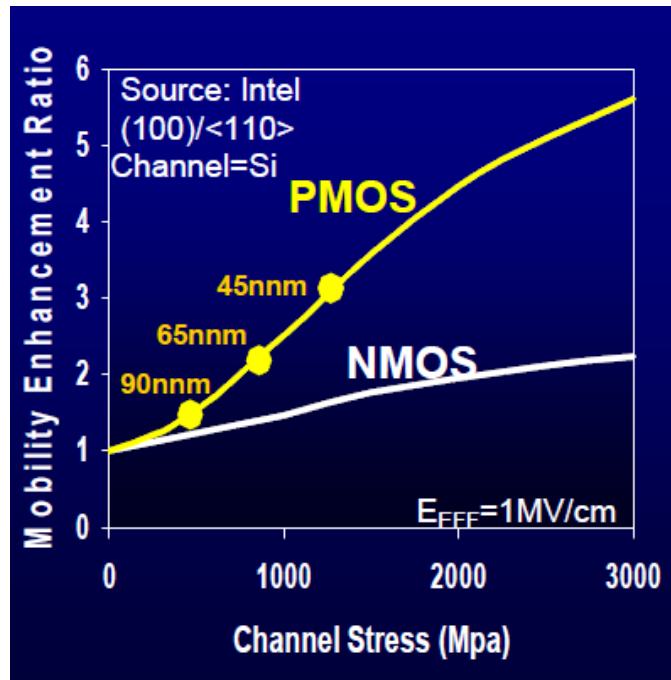
- ▶ A küszöbfeszültséget tehát már nem lehet csökkenteni a szivárgás miatt.
- ▶ Az oxid szélességét sem lehet csökkenteni az alagútáram miatt.
- ▶
$$g_m = \frac{W}{L} \frac{\mu_{eff} \epsilon}{t_{ox}} (V_{GS} - V_T)$$
- ▶ Megoldások
  - A mozgékonyág növelése
  - SiO₂ helyett nagyobb dielektromos állandójú anyag keresése.
  - Ismét fémből készített gate
    - A kezdetek kezdetén a gate elektróda alumíniumból készült, majd ezt cserélték le poliszilíciumra.
  - Ezeket a módszereket egyszerre vetették be, azaz gyorsabb és kevésbé szivárgó tranzisztort készítettek.

Feszített szilícium

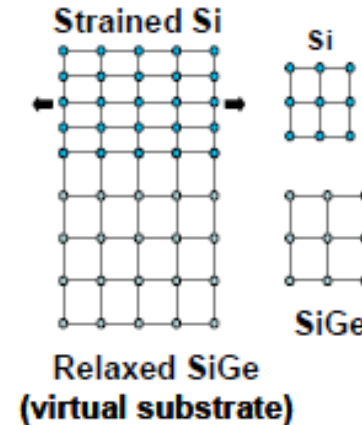
- ▶ Mechanikai feszültség hatására a kristályrácsban az atomok távolsága megváltozik.
- ▶ Növekvő távolság az elektronok mozgékonyását növeli, az „összenyomott” rácsban pedig a lyukak lesznek mozgékonyabbak.

A feszített szilícium

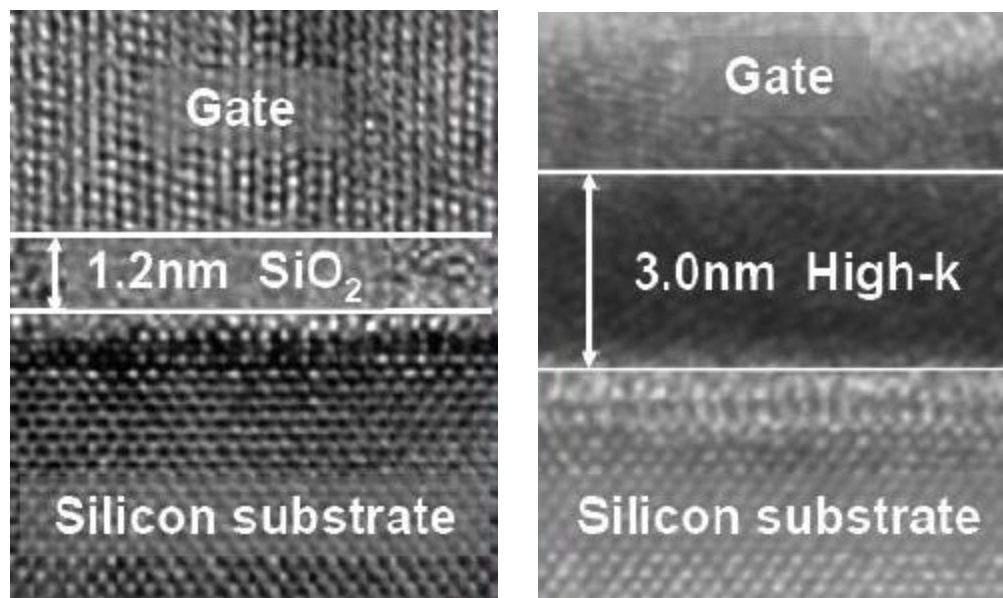
$$g_m = \frac{W}{L} \frac{\mu_{eff} \epsilon}{t_{ox}} (V_{GS} - V_T)$$

- ▶ pMOS esetén SiGe epitaxiális réteget alakítanak ki, ennek rácsállandója nagyobb, mint a Si-é
- ▶ Ezáltal a csatornát „összenyomja”.
- ▶ nMOS esetén SiN „sapka” kerül a tranzisztorra, ami feszíti szét a csatornát...
- ▶ A lyukmozgékonyosság igen jól növelhető...
  - nézzük pl. a 45nm technológiát, ha az ábra helyes, a lyukmozgékonyosság 3×, az elektronmozgékonyosság 1,5×. Azaz ugyanabban a méretben ennyivel meredekebb a tranzisztor!
  - A pMOS – nMOS kb. egyforma szélességű az inverterben, azaz nem kell kb. kétszeresére méretezni a pMOS tranzisztort.

High – K gate anyagok

- ▶ Magyarul nagy relatív dielektromos állandóval rendelkező anyagok
- ▶ A gate szigetelő szélessége nem csökkenthető a tunnelláram miatt.
- ▶ Ha az oxid helyett más, nagyobb relatív dielektromos állandójú anyagot használnak, az áram és a meredekség növelhető, vagy azonos meredekség mellett az szigetelő szélessége nagyobb lehet, ezáltal a tunnelláram töredékére csökken.

Azaz a tranzisztor több mint másfélszeresére gyorsul, miközben a szivárgási áram századrésze esik vissza.

	SiO ₂	High - K
$C = \epsilon/t$	1×	1,6×
tunneláram	1×	< 0,01

High – K gate anyagok

Anyag	ϵ_r
SiO ₂	3,9
Si ₃ N ₄	7,5
ZrO ₂	23
HfO ₂	20

- ▶ A szigetelő réteget atomsorról atomsorra építik.
  - Ez az ún. ALD, atomic layer deposition.
- ▶ Kevert és titkos anyagösszetételeket alkalmaznak
  - Az Intel pl. csak annyit közöl, hogy „hafnium based”
    - Pl. HfSiON (nitrided hafnium silicates)
  - Az előző ábra adataiból a nagy dielektromos állandójú anyagra:
  - $\frac{\epsilon_x}{3} = 1,6 \frac{\epsilon_{ox}}{1,2}$, azaz kb. a szilícium-dioxid dielektromos állandójának négyszerese.

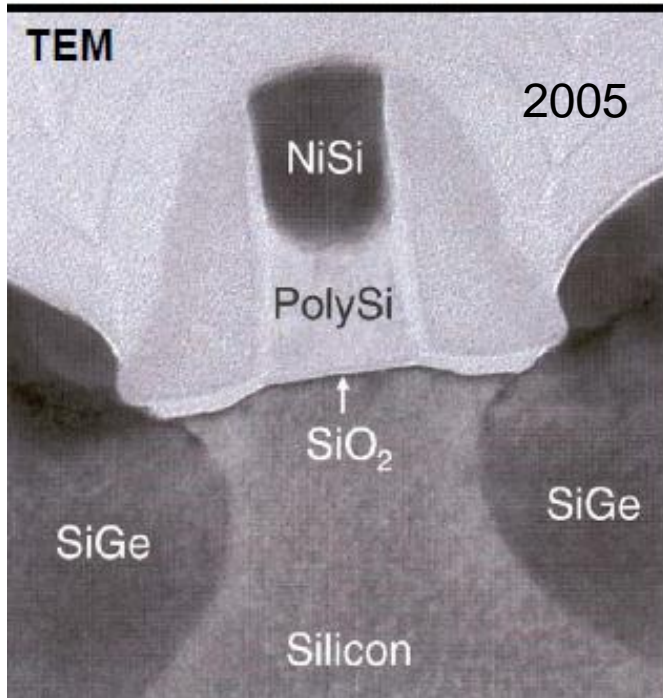
Fém gate elektróda

- ▶ A küszöb feszültség egy MOS szerkezetben függ többek között
  - az alkalmazott anyagok kilépési munka különbségétől.
  - a csatornába implantált adalék mennyiségétől
  - a félvezető – szigetelő határfelület töltéseitől.
- ▶ Kezdetben alumíniumot alkalmaztak, majd polikristályos szilíciumot gate elektróda céljaira.
  - Poli Si esetén a kilépési munka különbség elhanyagolható.
    - A pontos küszöb feszültséget ionimplantációval állítják be.
  - Hi-K anyagok esetén a határfelület nem olyan, mint Si-SiO₂ esetén
  - Az ionimplantáción alapuló küszöb feszültség beállítás a kis méretek miatt lehetetlen, hiszen a csatornába szükséges ionok száma már nem statisztikai nagyságrendű, hatalmas szórást mutat
  - Emiatt fémet használnak gate anyagnak és a küszöb feszültséget a fém anyagi minőségének (az „ötvözet” összetételének változtatásával állítják be.)

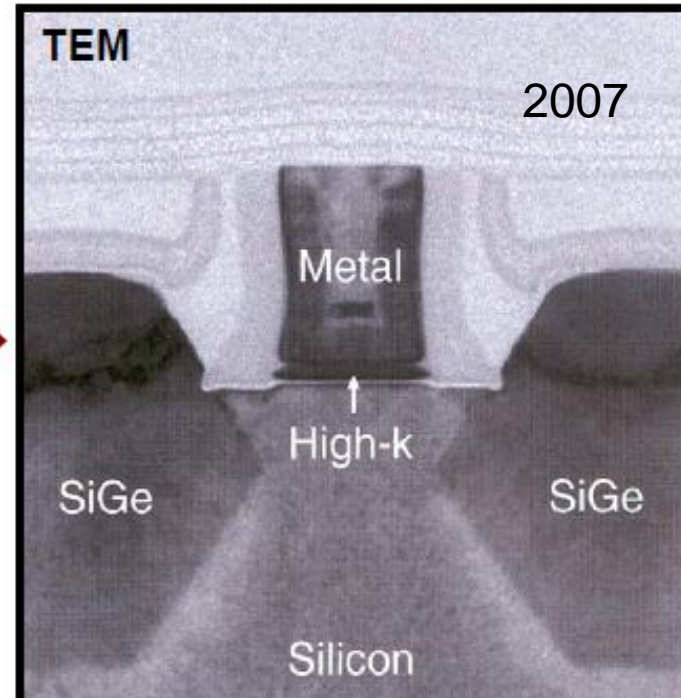

Feszített Si, High-K és metal gate tranzisztorok

65 nm Transistor

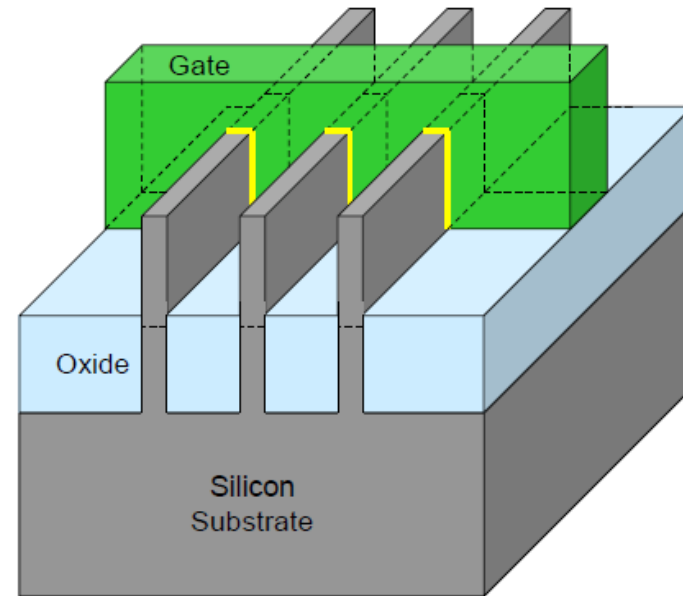
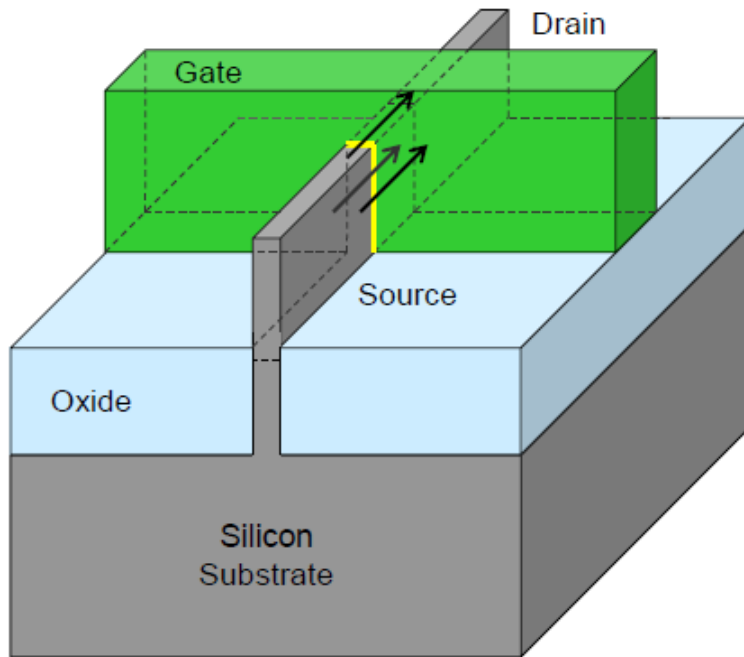
45 nm HK + MG

- ▶ 1/25 részére csökkent a gate tunnel árama
- ▶ 33%-al kisebb teljesítmény
- ▶ Azonos tápfeszültség mellett 30%-al gyorsabb tranzisztorok vagy (nyilván csökkentett tápfeszültségnél) kb. 5× kisebb küszöbfeszültség alatti áram.

Multigate-FET, Tri-gate tranzisztor

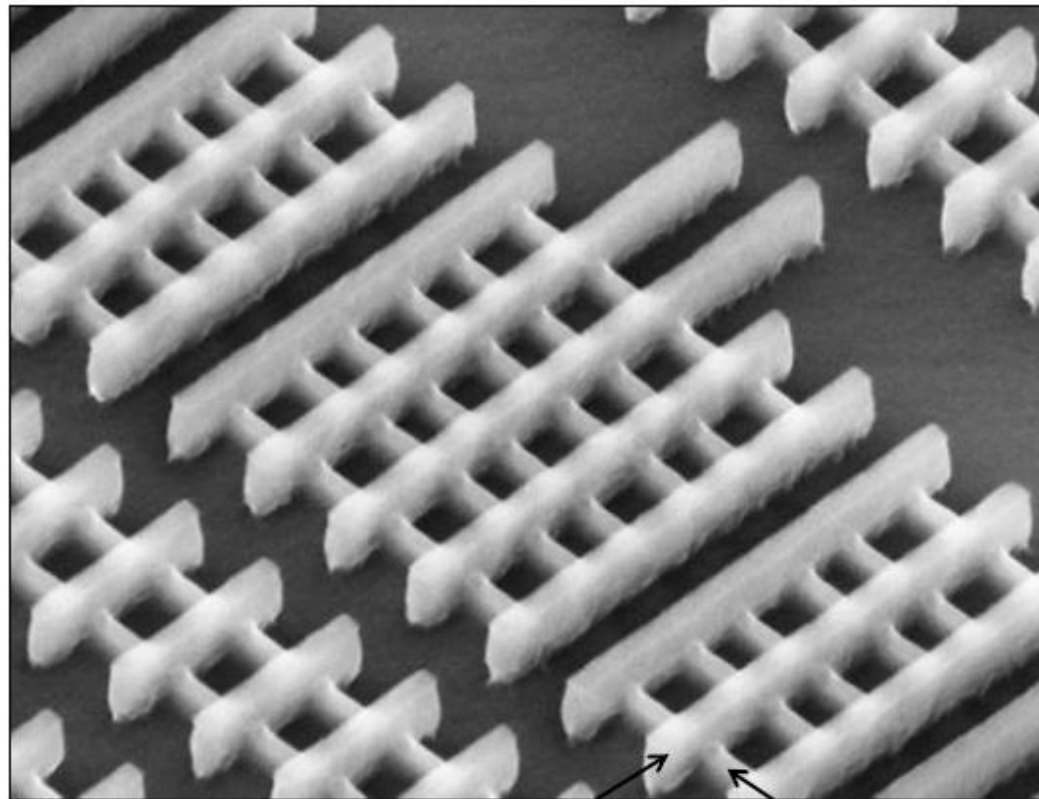
► Valódi háromdimenziós felépítés.

- A vezetés a kiemelkedő vékony rétegben történik, amelyet a gate elektróda körülöleli
- Így az inverziós réteg is három oldalon van jelen, innen az elnevezés
- Nagyon kis méretben gyártható.
- Nagyobb W/L arány eléréséhez több tranzisztor kapcsolható párhuzamosan.

22nm tri-gate tranzisztor

► Intel Ivy Bridge platform, 2011-

22 nm Tri-Gate Transistor

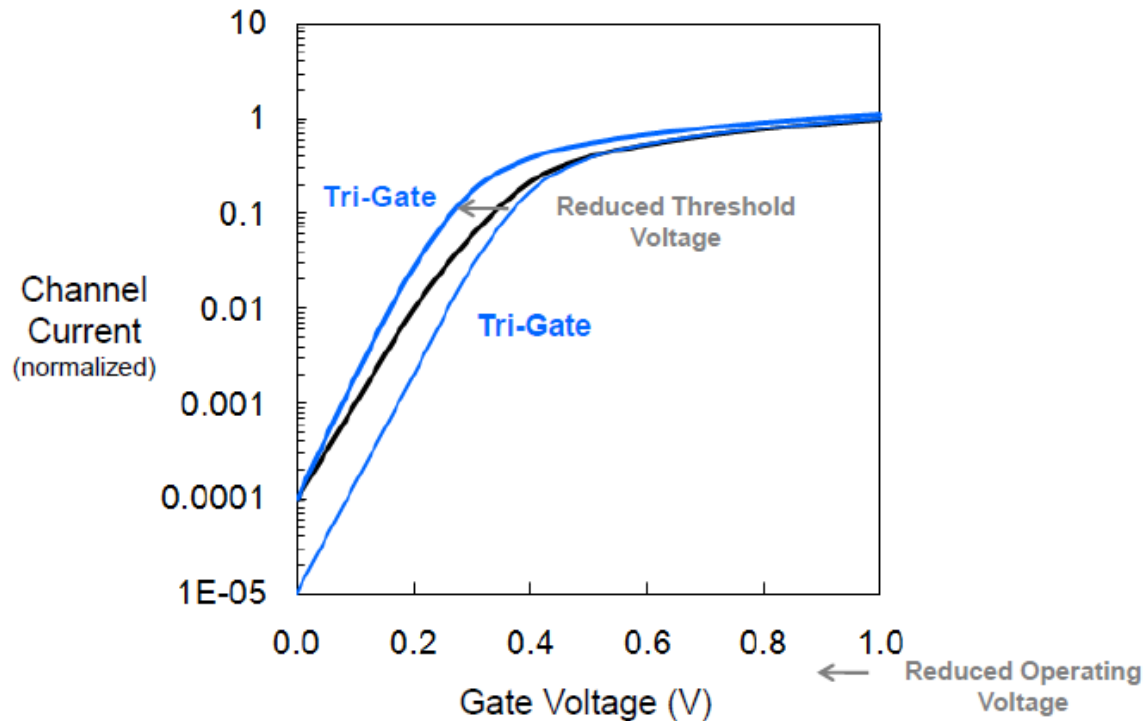

Gates

Fins

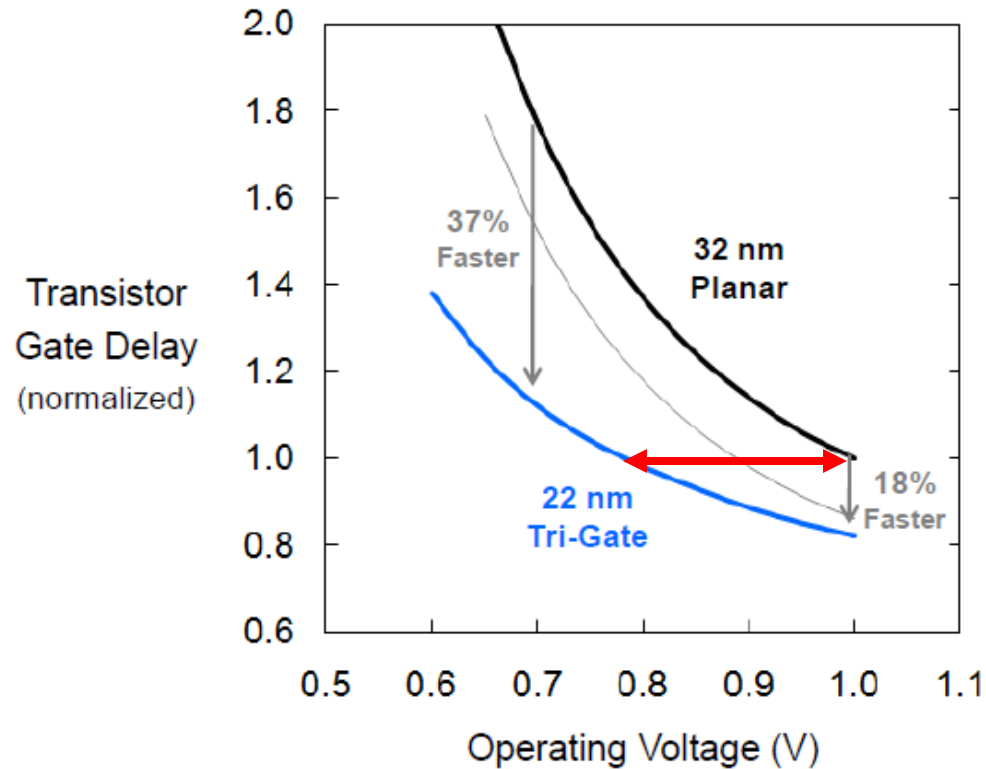

A tri-gate tranzisztorok előnyei

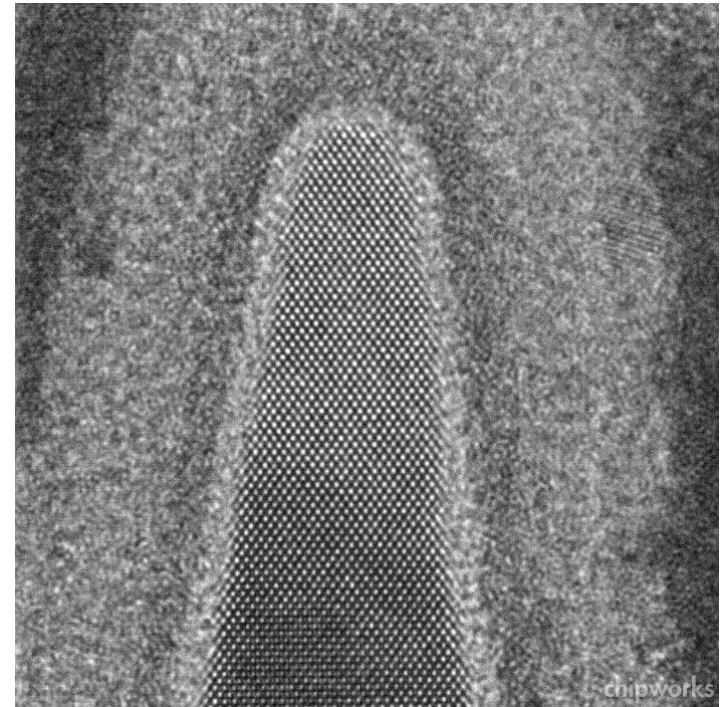
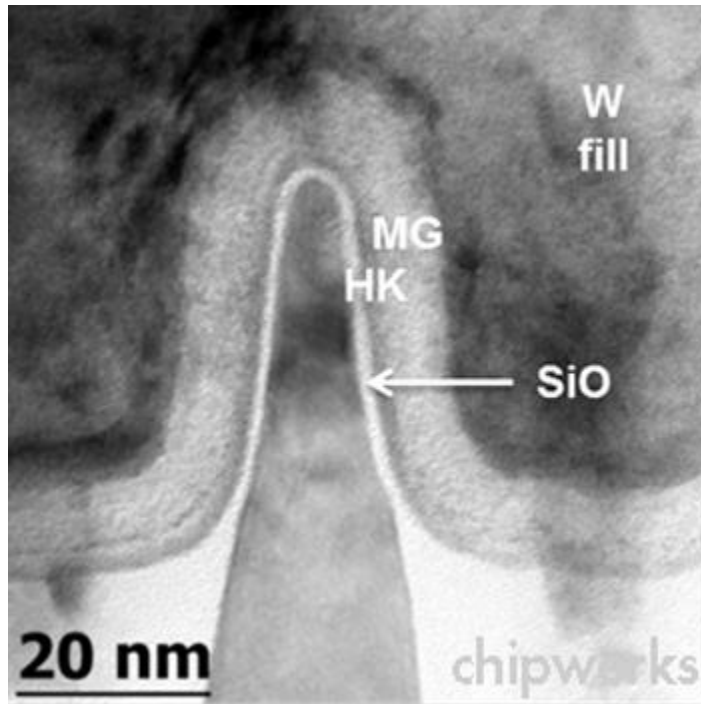
- ▶ Csökken a küszöbfeszültség alatti áram.
  - Ugyanolyan paraméterek mellett lehetőség nyílik a küszöbfeszültség további csökkentésére.
    - Ez jó hatással lesz a sebességre, hiszen az $V_{DD} - V_T$ vel arányos
    - Vagy a tápfeszültség, és ezen keresztül a fogyasztás csökkenthető.

A tri-gate tranzisztorok előnyei

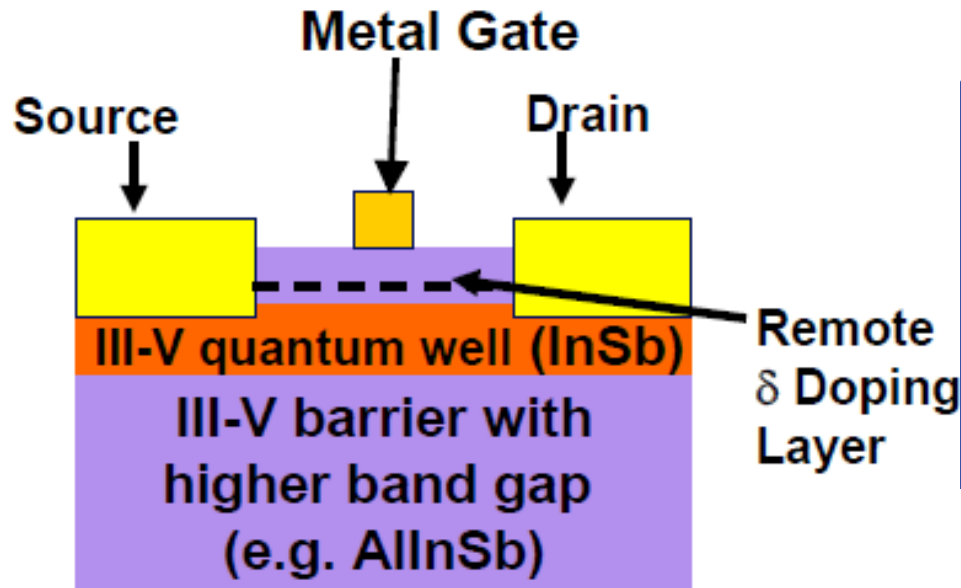
- ▶ Azonos órajel mellett kb. 0,2V-al csökkenthető a tápfeszültség.
  - Ez teljesítményben több mint 1/3-os csökkentést jelent.
  - Alacsony feszültségeken még látványosabb a sebességnövekedés.
  - A tápfeszültség értelmesen még lejjebb skálázható.

Trigate tranzisztor keresztmetszete

► Forrás: www.chipworks.com

QWFET – quantum well fet

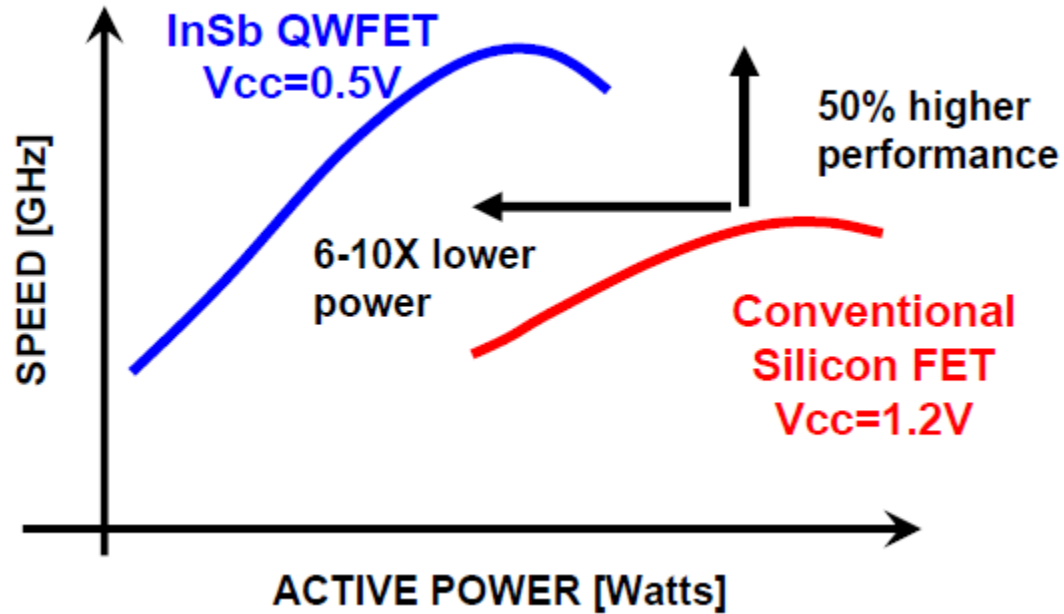

Material/Property	Si	Ge	GaAs	InAs	InSb
m_{eff}^*	0.19	0.08	0.067	0.023	0.014
μ_n (cm ² /Vs)	1600	3900	9200	40,000	77,000
E_G (eV)	1.12	0.66	1.42	0.36	0.17
ϵ_r	11.8	16	12.4	14.8	17.7

$$E_G (\text{InSb}) < E_G (\text{AlInSb})$$

- ▶ A csatorna anyaga InSb, aminek a tiltott sáv szélessége kicsi.
- ▶ Körülötte nagyobb tiltottsáv-szélességű anyag van, amiről az elektron „visszapattan”. (hasonló az effektus, mint a fényvezető szálban...)
- ▶ A Si-hoz képest a mozgékonyabb jóval nagyobb.
  - Azaz kisebb feszültséggel lehet ugyanakkora áramot elérni

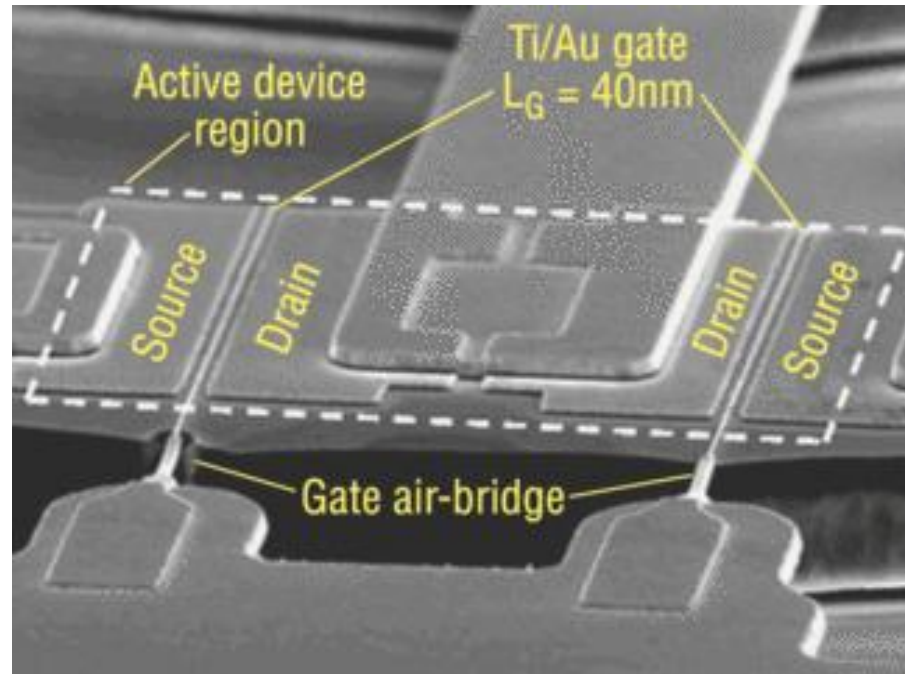
QWFET előnyei

- ▶ Másfélszeres órajel fele teljesítménnyel,
- ▶ Vagy ugyanakkora órajel, kb. hatodakkora elektromos teljesítmény igényyel.

QW FET

- ▶ A legnagyobb probléma a vegyületfélvezetők beillesztése a Si alapú technológiába.
- ▶ Ez nem MOS tranzisztor.
  - Karakterisztikája a JFET-hez hasonlít

Vezetékezés

- ▶ A vezetékhalózat okozta késleltetés jelentősebb, mint a kapu intrinszc késleltetése.
- ▶ Egyenesen arányos a vezeték fajlagos ellenállásával és kapacitásával.
- ▶ $\tau = RC \dots$
- ▶ A fajlagos ellenállás csökkentésére először alumínium vezetékezés helyett viszonylag régen rézre tértek át.
- ▶ A kontaktusok illetve a gate felületén fém-szilícium ötvözeteket használnak az ellenállás csökkentésére, pl. TiS stb.
- ▶ Az egyes fémrétegeket elválasztó szigetelő anyag viszont hat a kapacitásra.
- ▶ Itt a gate-dielektrikummal szemben most kis dielektromos állandóval rendelkező anyagra van szükség.
- ▶ Ezek az ún. low-K anyagok.

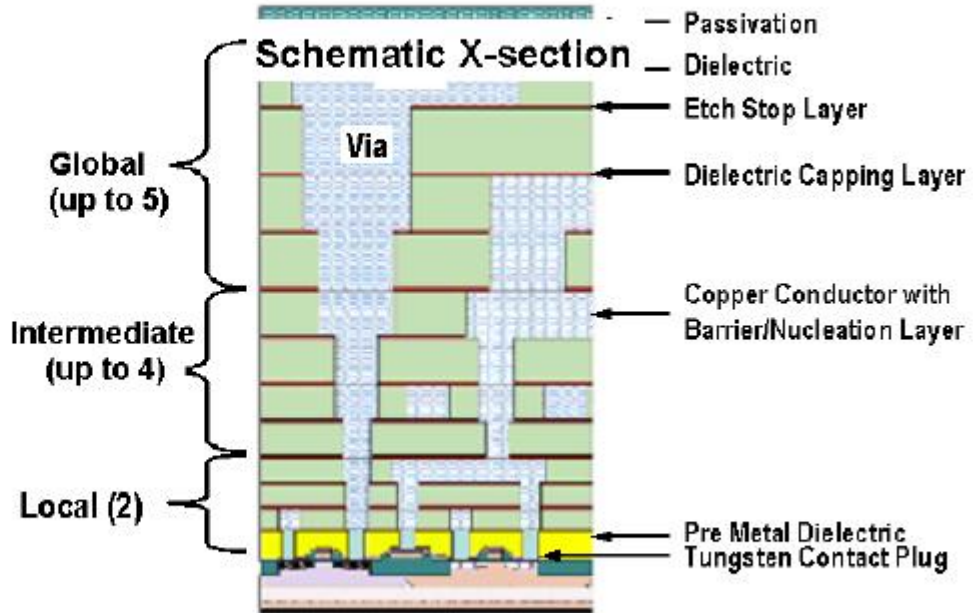
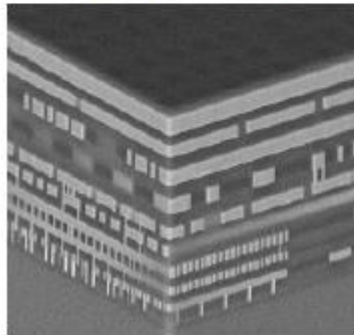

Összeköttetések

130nm – 6LM

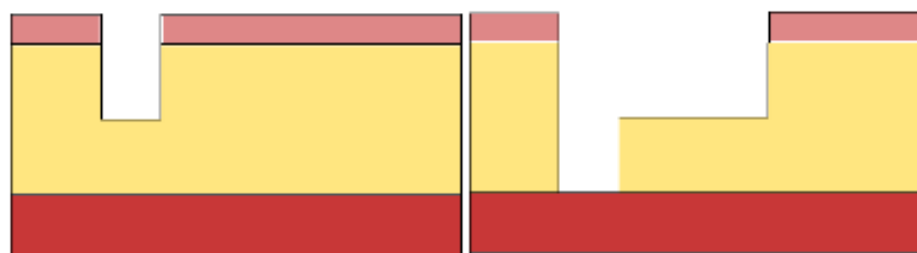
90nm – 9LM

- ▶ Barrier – a réz elvándorlását akadályozza meg.

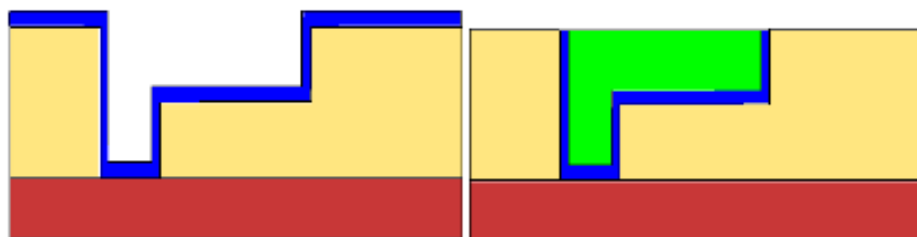
Összeköttetés – 1 réteg.

- ▶ Az ún. dual – damascene process
- ▶ A VIA és a vezetékezés együtt készül.
- ▶ A réz nem martható szelektíven a szokásos IC eljárásokkal.
  - Teli réz, utána CMP (chemical-mechanical polishing)

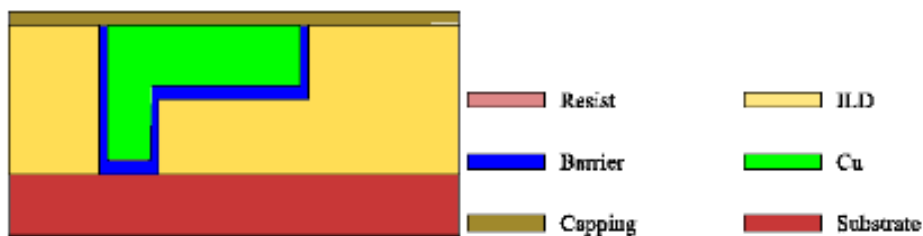
(a)

(b)

(c)

(d)

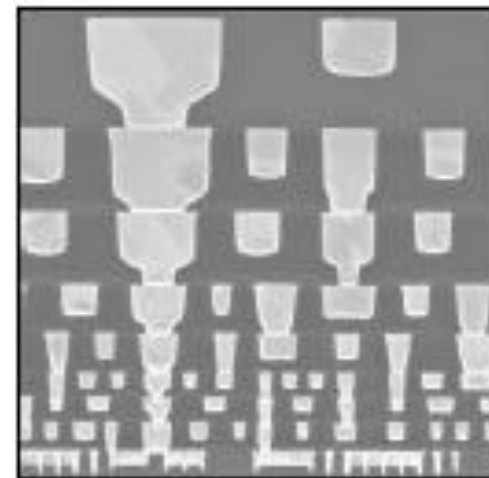

(e)

- ▶ Barrier = Ta
- ▶ Capping: SiN

Low-K anyagok

Anyag	ϵ_r
SiO ₂	3,9
FDO – fluórral adalékolt oxid	3,5
CDO – szénnel adalékolt oxid	3,0
Pórusos SiO ₂ (mechanikailag instabil)	2,0
Pórusos CDO	2,7
polimerek	2,2

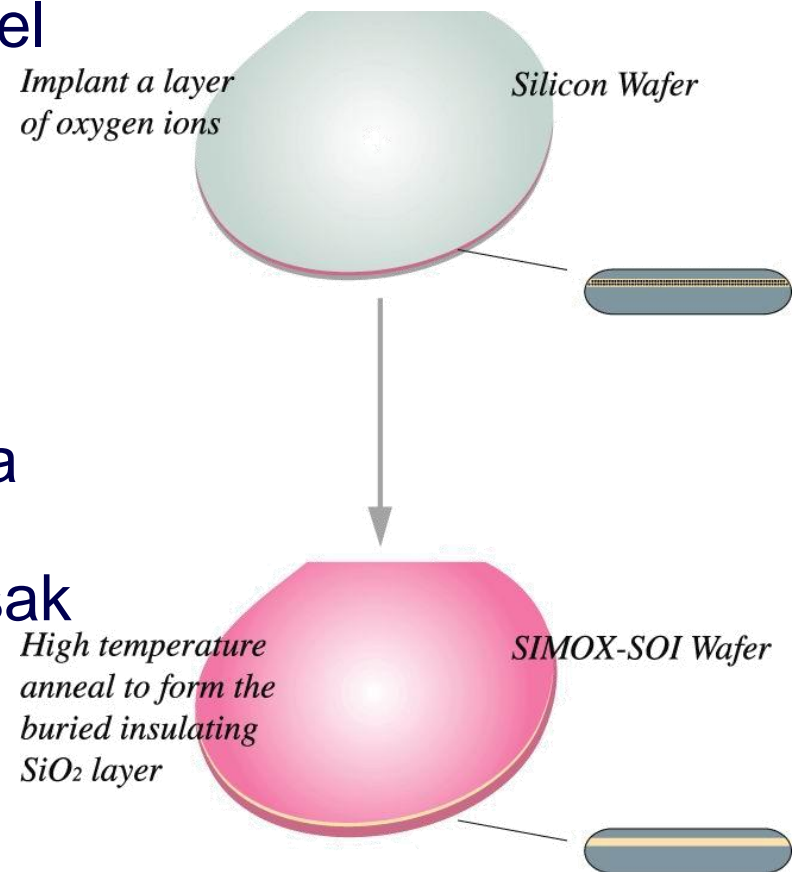
- ▶ Tehát pl. a SiO₂-t CDO-ra cserélve 25%-al lehetett csökkenteni a késleltetést.

Szubsztrát

- ▶ Jellemző méretek: 6” - 8” - 12” (150 - 200 - 300mm)
  - A 450mm egyenlőre technológiai demonstráció, óriási beruházásigényt jelent.
  - szélesség: 200mm - 725 μ m, 300mm - 775 μ m, 450mm - 925 μ m
  - Előállítás: nagyrészt CZ
  - d átmérőjű szeleten S felületű chipből:
  - $DPW = d\pi\left(\frac{d}{4S} - \frac{1}{\sqrt{2S}}\right)$ db. készül el egyszerre.
    - Pl. 87mm² chip esetén (Intel Atom Pineview) 200mm-en 310, 300mm 740, 450mm-es szeleten 1720 db IC/szelet
- ▶ SOI {Silicon on insulator} alapanyag
  - Spec. területek kivételével a szigetelőanyag SiO₂
    - Űr és a katonai alkalmazások: zafír, SOS {Silicon of sapphire}
  - Kb. 30% a részesedés az összes szelet között
    - IBM, AMD, Freescale a fő felhasználók – Intel pl. nem gyárt SOI-t
  - A fő előny
    - Nincs szivárgás a szubsztrát felé
    - Sokkal kisebb a drain-bulk és a source-bulk parazita kapacitás
    - Gyakorlatilag nincs szubsztrát hatás.
    - A rövidcsatornás effektusok „szelídebbek”

SIMOX

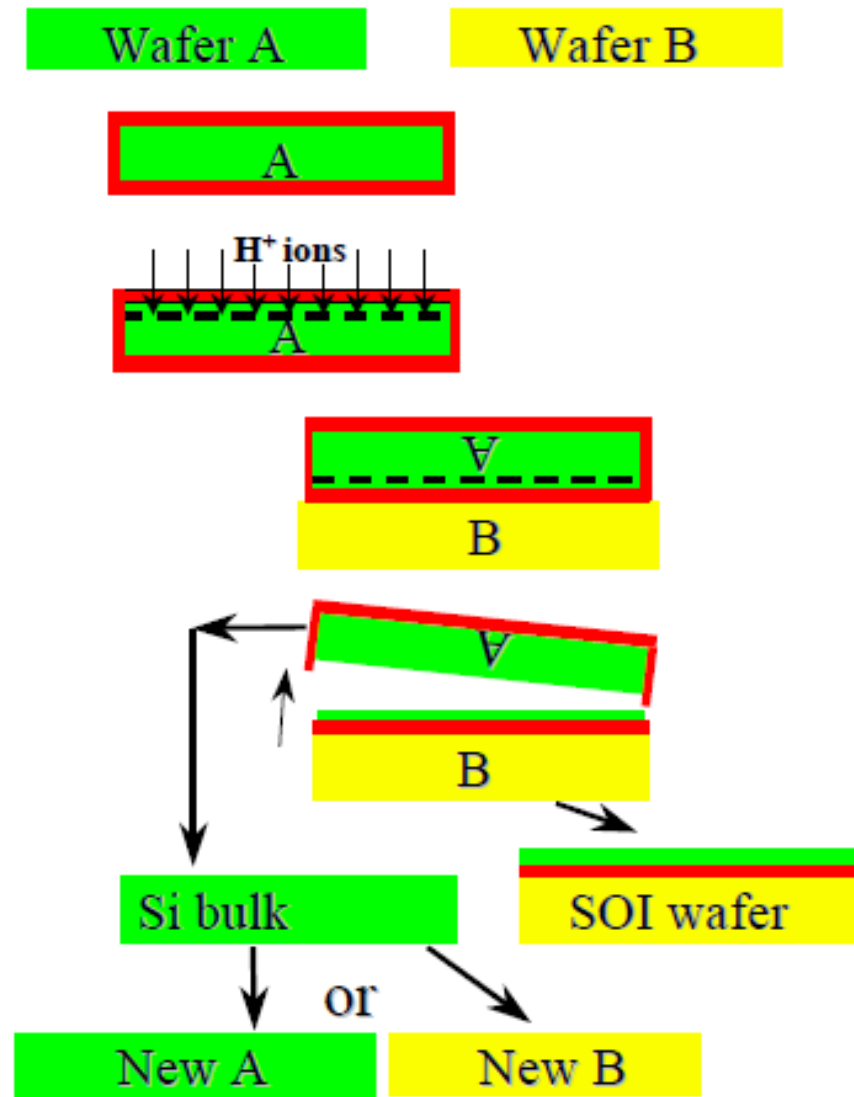
- ▶ A teljes szelet felületét oxigénnel implantálják.
- ▶ Majd magas hőmérsékletű hőkezelés következik
  - Kialakul egy belső, szigetelő SiO_2 réteg.
- ▶ Innentől kezdve a technológia a „hagyományos”, ugyanazt a technológiai sort használják, csak az alapanyag más...

„Smart – Cut”

- 1 Initial silicon wafers A & B
- 2 Oxidation of wafer A to create insulating layer
- 3 Smart Cut ion implantation induces formation of an in-depth weakened layer
- 4 Cleaning & bonding wafer A to the handle substrate, wafer B
- 5 Smart Cut - cleavage at the mean ion penetration depth splits off wafer A
- 6 Wafer B undergoes annealing, CMP and touch polish => SOI wafer complete
- 8 Split-off wafer A is recycled, becoming the new wafer A or B

Fotolitográfia

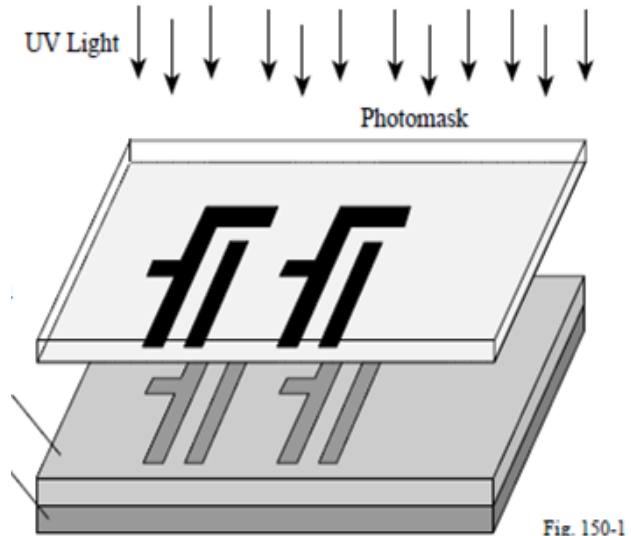
▶ Óriási erőfeszítések a nagyobb felbontóképesség irányába

- EUV (extreme-UV), kb. 13,5nm
- Röntgen (X-ray) kb. 1nm
- Elektronsugaras direkt írás 15nm
- Ionsugaras direkt írás
- Nano imprint 10nm

▶ Ennek ellenére a gyakorlatban 365- 248 - 193nm-es UV fényforrást használnak

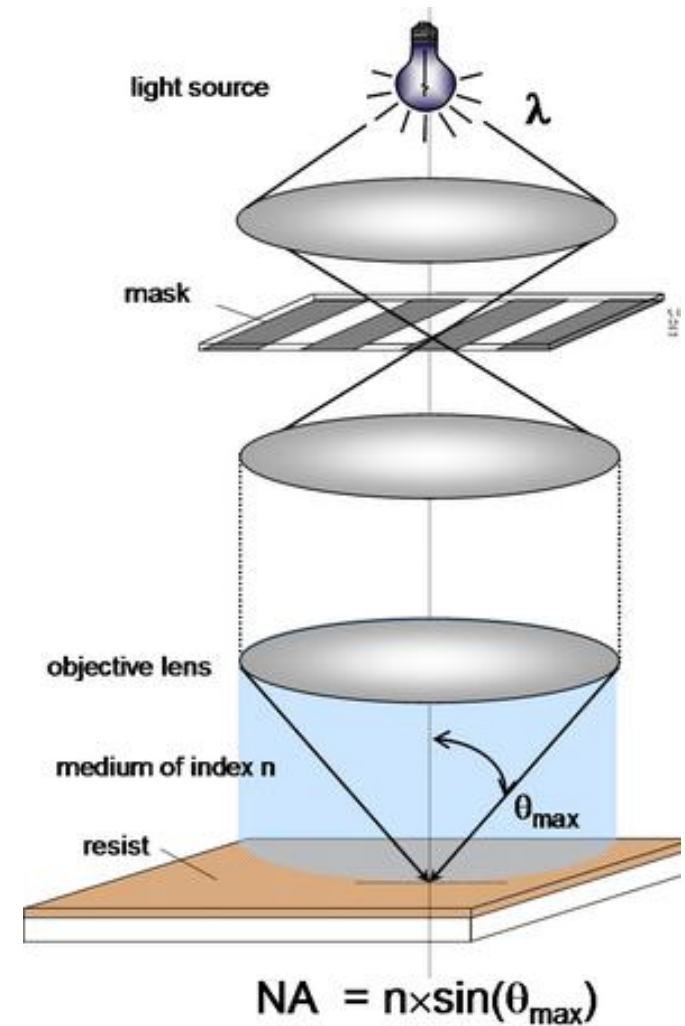
▶ A hullámhossznál kisebb méretű alakzat kialakítás

- Immerziós litográfia
- Kétszeres (háromszoros, négyszeres) mintázás
- (double patterning)

Immerziós litográfia

- ▶ A maszk ábra 1 chip mintázatát tartalmazza, ezt kicsinyítik le optikai úton
- ▶ A megvalósítható legkisebb méret: $w_{min} = k_1 \lambda / NA$
  - Ahol k_1 egynél valamivel kisebb, az optikai rendszerre jellemző konstans
  - A numerikus apertúra pedig $NA = n \sin(\theta_{max})$, azaz a közeg törésmutatója és a maximális kilépési szög szinuszának szorzata
- ▶ Ha a reziszt és a lencse közé nagyobb törésmutatójú anyag kerül, a megvalósítható méret csökken.
  - Általában tiszta víz: $n=1,33$

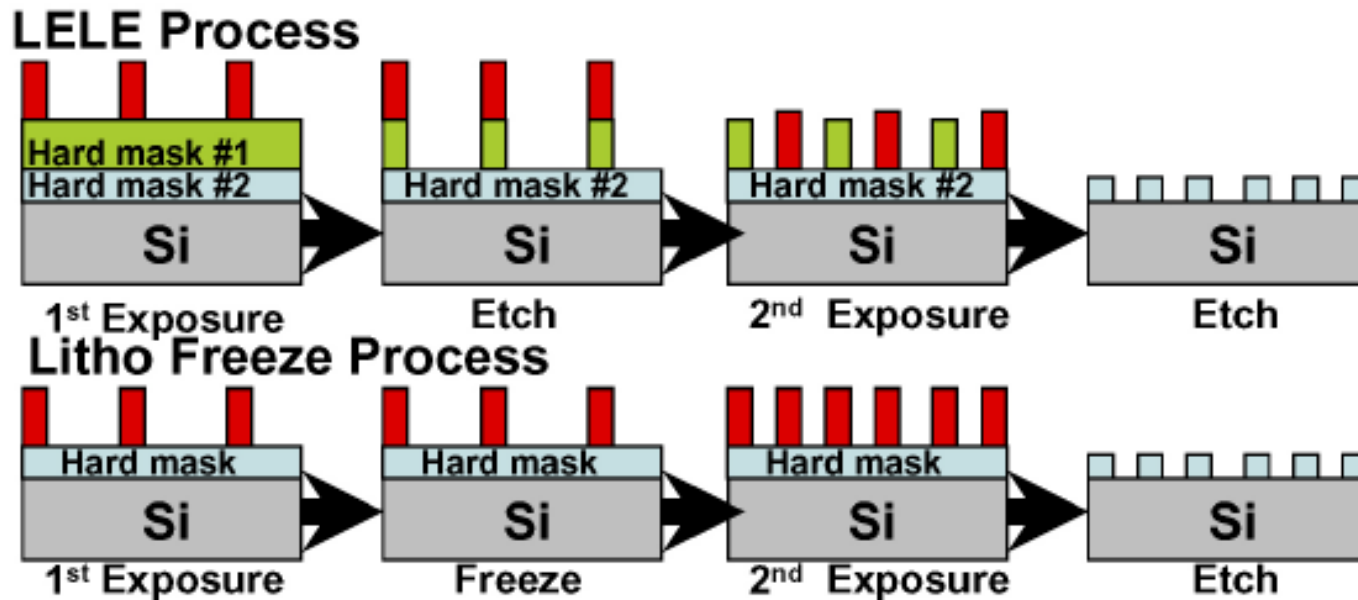
Kétszeres mintázás

▶ LELE = litho-etch-litho-etch

- Két, különböző anyagú maszkoló réteget alkalmaznak, így a felbontás duplázható

▶ Litho-freeze

- Elsőként a mintázat fele, majd kémia úton a reziszt „kikeményítése” (freeze), majd a második megvilágítás

Önillesztett kétszeres mintázás

- ▶ Az oldalfali anyag nehezebb marhatóságát használja ki.

